

Vägledning för Ett rikt odlingslandskap

Odlingslandskapets biologiska mångfald stärks

De traditionella lantraserna bevaras

Byggnader och kulturmiljöer består

Ängs- och betesmarker hävdas

Vägledning för Ett rikt odlingslandskap

Utgiven av Länsstyrelsen i Skåne län

Författare: Susanne Åberg och David Lindegren, Länsstyrelsen i Skåne län

Beställningsadress:

Länsstyrelsen i Skåne län

Miljöenheten

205 15 Malmö

Tfn: 040-25 20 17

Copyright: Innehållet i denna rapport får gärna citeras eller refereras med uppgivande av källa.

Första upplagan

ISBN: 91-85363-06-5

Layout: Arne Nordius

Printad av Holmbergs AB i Malmö, 300 ex

Bild på sidan 6: Tobias Flygar

Förord

Länsstyrelsen i Skåne har initierat projektet Vägledning för Skånes kommuner i syfte att stödja kommunernas arbete med de nationella miljökvalitetsmålen och de nya miljömålen för Skåne. Projektet har resulterat i ett antal publikationer. Följande Vägledning för Ett rikt odlingslandskap ger konkret stöd för de kommuner som behöver ta fram ett lokalt kunskapsunderlag som rör odlingslandskapets biologiska och kulturhistoriska värden. Rapporten kan också användas av de skånska kommuner som vill följa upp egna lokala mål med hjälp av indikatorer.

Projektet Vägledning för Skånes kommuner är ett resultat av ett regeringsuppdrag som i korthet handlar om att stödja kommunerna med underlag som kan användas när lokala mål och åtgärder ska formuleras. I uppdraget ingår att stödja kommunerna i uppföljningen av mål.

Vägledning för Ett rikt odlingslandskap har skrivits av Susanne Åberg och David Lindegren, Länsstyrelsen i Skåne. Sakinnehållet har granskats av Anette Cerne och Gunilla Lundh, Länsstyrelsen i Skåne. Projektet har finansierats genom medel från bl.a. det nationella Miljömålsrådet.

Malmö Juni 2004

Introduktion till dig som användare

Genom att läsa följande introduktion får du inblick i *vad* denna vägledning kan användas till, *vem* den vänder sig till samt *hur* den kan användas.

Denna vägledning kan användas för att ta fram ett lokalt kunskaps- och planeringsunderlag som rör odlingslandskapets biologiska och kulturhistoriska värden. Den kan också användas för uppföljning av lokala mål som handlar om odlingslandskapet. Vägledningen innehåller även förslag på konkreta åtgärder. Som läsare väljer du själv vilka delar som ska användas. Du kan t.ex. avgränsa användningen till de indikatorer som finns för uppföljning, bara utnyttja de dataunderlag som berör odlingslandskapet eller utnyttja hela vägledningen som en led i arbetet med att ta fram ett kommunalt styrdokument.

Vägledningen vänder sig i första hand till dig som arbetar i en skånsk kommun. Inom kommunen finns många potentiella användare. Oavsett om du arbetar med fysisk planering, miljöskydd, miljöstrategiska frågor, hälsoskydd, teknisk försörjning eller är verksam inom något annat område kan du finna ett värde i denna vägledning. Det viktiga är att dina arbetsuppgifter knyter an till miljökvalitetsmålet Ett rikt odlingslandskap på något sätt.

Vägledningen är baserad på en konkret metod som steg-för-steg lotsar dig genom arbetet. Längst bak i denna vägledning finns en figur som visar metoden. Det är en fördel om du känner till hur metoden är konstruerad. En utförlig beskrivning finns i vägledningens Huvudbok,

del D. De data som vägledningen hänvisar till finns tillgängliga på Länsstyrelsens webbplats, www.m.lst.se, under fliken "Kartor och planeringsunderlag" och "Planeringsunderlag". Här kan du också finna ytterligare information om projektet.

För dig som planerar att ta fram ett kunskapsunderlag:

➔ Följ Steg 1-5.

För dig som tänker arbeta med uppföljning av mål:

➔ Läs översiktligt igenom Steg 1-5. Studera särskilt förslagen till uppföljning. Gå sedan till Steg 6.

Lycka till!

Innehåll

Förord	2
Introduktion till dig som användare	3
Steg 1 Ge en bakgrund	6
Steg 2 Beskriv tillståndet i kommunen	10
Steg 3 Undersök drivkrafter och påverkan	14
Steg 4 Peka ut åtgärder	19
Steg 5 Sammanfatta resultaten och gå vidare	23
Steg 6 För dig som planerar måluppföljning...	24
Faktaruta	25
Miljö kvalitetsmål	27
Delmål för Skåne	27
Figur: Förslag till arbetsmetod	29

Steg 1 Ge en bakgrund

När du vill ge en bakgrund till Ett rikt odlingslandskap kan följande vara lämpligt att tänka på eller nämna:

Ett rikt odlingslandskap handlar i korthet om att skydda *jordbruksmarkens värde för livsmedelsproduktion* samt att bevara och stärka den *biologiska mångfald* och de *kulturmiljövärden* som är knutna till odlingslandskapet. De nationella och regionala målen lägger tonvikten vid biologisk mångfald och kulturmiljövärden.

Det finns en mängd andra frågor som knyter an till odlingslandskapet men som hanteras under något av de andra miljö kvalitetsmålen. Du bör nämna vilka kopplingar som finns mellan Ett rikt odlingslandskap och de övriga miljö kvalitetsmålen. I bakgrunden hittar du en del uppslag. Du kan även studera R13:1.

Det finns ett antal *lagar och regelverk* som har stor betydelse för arbetet med Ett rikt odlingslandskap. Framförallt handlar det om den europeiska jordbrukspolitiken (CAP), miljöstöden och de olika juridiska redskap som kan användas för att skydda naturområden. Kommentera gärna dessa lagar och regler i din bakgrund om miljö situationen. Information hittar du i en Faktaruta längst bak eller i R13:2.

Vid sidan om den mer allmänna beskrivningen av vad Ett rikt odlingslandskap handlar om bör du säga någonting om de förhållanden som råder i just din kommun. Är det en utpräglad jordbruksbygd? Handlar det om intensivt jordbruk? Eller handlar problemen mer om avfolkning av landsbygden och igenväxning? Vilken betydelse har jordbruket haft historiskt sett? Du kan ha stor nytta av att prata med den miljöinspektör som har hand om lantbruksfrågor i din kommun.

I odlingslandskapet är natur- och kulturmiljövärdena ofta helt sammanvävda. Stengärdesgårdar och hamlade träd är till exempel inte bara spår av äldre tiders lantbruk utan också hemvist för många hotade arter. Att känna till detta hör till de grundläggande kunskaperna om Ett rikt odlingslandskap. Det finns ytterligare frågor och begrepp som är viktiga att känna till. I Faktaruta längst bak hittar du förklaringar till en del vanliga termer.

Lathund för Steg I

Bakgrund

Dagens odlingslandskap har formats under många århundraden. Sedan 1800-talets början har det skånska landskapet genomgått stora förändringar. Skiftesreformerna och även senare rationaliseringar har lett till att det småskaliga landskapet har suddats ut. Utdikningar har frigjort nya markområden och odlingshinder har plockats bort. På den skånska slätten har strukturomvandlingen varit särskilt tydlig. Åkerholmar, stengården och andra odlingshistoriska spår har försvunnit. Samtidigt har jordbruket mekaniserats och djurhållningen förändrats. Moderna maskiner gör jordbruket rationellare och intensivare men orsakar också packningsskador i jorden. Djurhållningen har koncentrerats till färre och större jordbruksföretag. Det har blivit mer lönsamt att överge de naturliga betesmarkerna och istället låta djuren beta på åkern eller i vissa fall stå installade även på sommaren. Sedan ängsbruket upphörde har vinterfoder tagits från vall och arter som är anpassade till hävdade fodermarker och småbiotoper missgynnas därför. Många av de arter som tidigare fick plats "mellan åkrarna" eller i obesprutade åkrar är nu hotade. Bara i det skånska odlingslandskapet finns idag omkring 600 rödlistade arter. Fragmenteringen av landskapet gör också att många av dessa arter har problem att finna spridningsvägar. Även flera av de inhemska lantraserna och kulturväxterna riskerar att försvinna.

I mellan- och skogsbygderna är jordbruket, trots modern teknik, inte längre lika lönsamt. Jordbruksföretag läggs ner, odlingslandskapet växer igen och på markerna planteras skog, vanligen gran. Nedläggningar, men också förändringarna i djurhållning och den ökade stordriften på slätten, leder

till att många ekonomibyggnader står oanvända. Uppskattningar visar att så mycket som 20 procent av de svenska lantbruksbyggnaderna idag saknar funktion.

I och med inträdet i EU började det svenska jordbruket regleras efter den gemensamma europeiska jordbrukspolitiken, Common Agricultural Policy (CAP). CAP innehåller flera former av stöd, bland annat riktat stöd för miljöåtgärder. Ersättning lämnas exempelvis för skötsel av ängs- och betesmarker och landskapselement. Jordbrukspolitikens inriktning kommer att ha mycket stor betydelse för hur arbetet går med att uppnå de nationella målen för Ett rikt odlingslandskap.

Ett rikt odlingslandskap knyter an till andra miljö kvalitetsmål. Ekologisk odling, kadmium i åkermark samt användning av bekämpningsmedel tas upp under Giftfri miljö. Under Ingen övergödning sorterar frågor som rör utsläpp av ammoniak från djurhållning, liksom övriga utsläpp av övergödande ämnen. Anläggande av våtmarker i odlingslandskapet behandlas under Myllrande våtmarker. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer tas upp under Ett rikt odlingslandskap men beskrivs också utförligt under God bebyggd miljö. Skärgårdarnas odlingslandskap tas upp under Hav i balans samt levande kust och skärgård. Möjligheterna att uppnå målen för odlingslandskapet beror till viss del på vilka åtgärder som görs inom de områden som nämnts här.

Ytterligare allmän information

Miljömålskommitténs betänkande *Framtidens miljö – allas vårt ansvar!* ger en bra bakgrund till de mål och åtgärder som rör odlingslandskapet (se R13:1).

Jordbruksverket har utvärderat de mål som finns för Ett rikt odlingslandskap (se R13:2). Rapporten innehåller mängder av aktuella uppgifter och fungerar bra som en introduktion.

Jordbruksverket har givit ut en serie broschyrer om odlingslandskapets kulturvärden och biologiska mångfald. Några titlar är *Naturbetesmarker*, *Ängar*, *Svenska husdjursraser* och *Fåglar i odlingslandskapet*. Broschyerna kan beställas från Jordbruksverket, www.sjv.se

För dig som är intresserad av att veta mer om förändringarna av det skånska landskapet, se *Det skånska kulturlandskapet*. Boken kan beställas från Naturskyddsföreningen, www.skane.snf.se eller telefon 046-13 96 70

För dig som är särskilt intresserad av ängs- och betesmarker finns t.ex. följande böcker att beställa från Naturvårdsverket (gå in på webbplatsen www.naturvardsverket.se och klicka på "bokhandeln"):

Äldre fodermarker av Urban Ekstam och Nils Forshed (1996)

Svenska naturbetesmarker – historia och ekologi av Urban Ekstam och Nils Forshed (2000)

Ängar. Om naturliga slåttermarker i odlingslandskapet av Urban Ekstam, Mårten Aronsson och Nils Forshed (1988)

Havsstrandängar av Olof Johansson, Urban Ekstam och Nils Forshed (1986)

Kontaktpersoner

Miljömålsansvarig myndighet är Statens jordbruksverk. Se www.sjv.se. Klicka dig fram genom "Växt, miljö & vatten", "Biologisk mångfald och kulturmiljövården" samt "Miljökvalitetsmålet Ett rikt odlingslandskap".

Länsstyrelsen kan ge stöd i frågor som rör Ett rikt odlingslandskap:

Allmänna frågor om miljö kvalitetsmålet samt frågor kring inventering av ängs- och betesmarker: Gunilla Lundh, telefon 040-25 20 54, Anette Cerne, telefon 040-25 22 42.

Frågor om miljö stöd kopplade till kulturmiljö: Susanne Augustsson, telefon 040-25 22 69.

Frågor om vård av fornlämningar: Eva Persson, telefon 040-25 22 70.

Frågor om miljö stöd till betesmarker och slåtterängar samt areal-baserade EU-stöd och kompensationsbidrag: Ola Svensson, telefon 044-25 23 77.

Frågor om kompetensutveckling av lantbrukare inom natur- och kulturmiljöområdet: Lars Stenpil, telefon 040-25 22 90.

Frågor om landsbygdsföretagare inom området Ekonomiskt och socialt hållbar utveckling på landsbygden: Eva Rolander, telefon 044-25 22 86.

Frågor om miljö stöd till utrotningshotade husdjursraser: Per Abrahamsson, telefon 044-25 21 64.

På Länsstyrelsen finns en distriktsindelning (se R13:3). Ta gärna kontakt med den eller de som ansvarar för naturvårdsfrågor i din kommun. Regionmuseerna kan svara på frågor om odlingslandskapets kulturmiljövården: Regionmuseet i Kristianstad, telefon 044-13 52 45, Kulturen i Lund, telefon 046-35 04 00, Malmö museer, telefon 040-34 10 00

Steg 2 Beskriv tillståndet inom kommunen

När du beskriver det lokala tillståndet för Ett rikt odlingslandskap bör du utgå från de tre aspekter som nämns i lathunden. Det är en komplex bild av problem och utmaningar som berör odlingslandskapet. För att underlätta din beskrivning av tillståndet i kommunen har denna bild förenklats. Se följande som tips i ditt arbete:

Tillgången på data och annat underlagsmaterial varierar för de tre aspekterna. Vill du arbeta mer översiktligt bör du nöja dig med en mer allmän beskrivning av åtminstone den sista aspekten.

När du gör beskrivningen av tillståndet bör du särskilt uppmärksamma den mark som kommunen själv äger. Finns det några rödlistade arter? Arrenderar kommunen mark till lantbrukare som har besättningar av äldre lantraser? Förvanskas de kulturhistoriska värdena på markerna?

Som du ser av de föreslagna aspekterna handlar Ett rikt odlingslandskap om att bevara och stärka den *biologiska mångfalden* och de *kulturhistoriska värdena* i odlingslandskapet. Miljökvalitetsmålet innehåller dock ytterligare aspekter som inte tas upp här, bland annat åkermarkens långsiktiga produktionsförmåga samt genetiskt modifierade organismer och främmande arter. Om det kan misstänkas att någon av dessa aspekter är särskilt intressanta i just din kommun bör du överväga att ta med dem.

Den första aspekten – *odlingslandskapets hotade arter* – handlar i första hand om de arter som är rödlistade. Det finns dock ytterligare arter som är helt beroende av att livsmiljön hävdas. Dessa arter kan vara lokalt

eller regionalt värdefulla. Du bör åtminstone redogöra för hur många av de rödlistade arterna som finns i kommunen, gärna uppdelat efter artgrupp och hotkategori (se Faktaruta). För dig som vill ge en fylligare beskrivning finns mer detaljerade uppgifter om vissa av de rödlistade arterna. Vill du dessutom studera vilka andra hävdgynnade arter som finns kan du hitta kompletterande uppgifter. Glöm inte att undersöka vad det finns för kunskaper inom kommunorganisationen.

Den andra aspekten – *de inhemska husdjursraserna* – är en genetisk resurs som riskerar att utarmas. Det är framförallt SLB-kon, linderöds-svin, skånska blommehöns, åsbohöns, göingeget och skånegås som är värdefulla att bevara i regionen. De utrotningshotade lantraser som traditionellt har förekommit i andra delar av landet behöver dock också värnas här i Skåne. De inhemska lantsorterna av spannmål och andra kulturväxter har inte tagits med som aspekt. Det finns ett särskilt statligt bevarandeprogram för dessa växtgenetiska resurser.

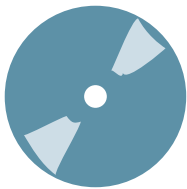
Den tredje aspekten – *odlingslandskapets kulturhistoriska värden* – är en mycket omfattande aspekt. För dig som arbetar mer översiktligt bör det räcka med en allmän beskrivning av tillståndet. Det finns en del grova data som du kan använda i din bedömning. Vill du fördjupa dig finns vissa kompletterande uppgifter. Glöm inte heller här att undersöka vilka kunskaper som finns inom kommunorganisationen.

Efter att du har beskrivit de lokala förhållandena är det dags att dra vissa slutsatser. Oavsett om du har gjort en detaljerad eller mer översiktlig beskrivning bör du kunna peka ut vilken eller vilka aspekter som är angelägna i kommunen.

Lathund för Steg 2

Tillståndet

1. Odlingslandskapets arter hotas (främst rödlistade arter men även andra arter som kräver hävdade livsmiljöer).
2. De genetiska resurserna hos våra inhemska husdjur riskerar att utarmas.
3. Odlingslandskapets kulturhistoriska värden förvanskas eller försvinner.

Uppgifter

Följande uppgifter kan komma till användning när du beskriver det lokala tillståndet:

1. Börja gärna ditt arbete med att undersöka vilka uppgifter som finns hos *kommunekologen*. I bästa fall kan det finnas närmast heltäckande inventeringar över hotade arter i just din kommun. Behöver du tillgång till ytterligare material finns följande källor: a) Ett utdrag av de rödlistade arterna i kommunen kan begäras från ArtDatabanken (se R13:4). Uppgifterna är detaljerade men det bör räcka med att beskriva hur många arter som finns i respektive artgrupp (växter, djur, svampar) och hotkategori (försvunnen, akut hotad o s v). Se till att uppgifterna bara rör den naturtyp som heter "jordbrukslandskapet". b) Det finns detaljerade uppgifter om vissa av de rödlistade arterna i Skåne, bland annat fladdermöss (se R13:5), grodor (se R13:6) och fältnocka (se R13:7). Det är dock inte alla kommuner som hyser några av dessa arter. Du kan snabbt se om just din kommun är berörd.
2. Det finns uppgifter om hur många skånska lantbruk som får miljöstöd för utrotningshotade husdjursraser (se R13:8). Uppgifterna är indelade efter kommun och år. Det framgår också vilken typ av djurbesättning som lantbrukaren har. Observera att det bara är vissa raser som stöd kan beviljas för (se R13:9 för reglerna). Vill du hitta uppgifter om äldre raser av fjäderfä kan du möjligen se R13:10. Eventuellt kan kommunens miljöinspektörer ha kännedom om de raser som inte är stödberättigade.
3. För att beskriva tillståndet för odlingslandskapets kulturhistoriska värden kan du gå tillväga på åtminstone två sätt. a) Avgränsa beskrivningen till de områden i kommunens odlingslandskap som är utpekade som riksintressen för kulturmiljövård. Om du har tillgång till GIS-programvara finns kartdata över jordbruksmark (R13:11) och riksintressen (R13:12). Försök sedan ge en grov och allmän bild av vilka av dessa områden som är särskilt värdefulla respektive vilka av odlingslandskapets kulturmiljöer som är hotade. Det borde räcka med en muntlig beskrivning från kommunens byggnadsantikvarie, stadsarkitekt eller byggnadsinspektör. b) Om du vill göra en mer fördjupad beskrivning finns fler uppgifter till hands. Ett kulturmiljöprogram för Skåne län håller på att tas fram. Programmet förväntas vara klart under 2004 (se R13:13). I programmet kommer det att finnas uppgifter om vilka områden i din kommun som hyser agrara kulturhistoriska värden. Det finns också naturvårdsprogram som behandlar kulturmiljöer i gamla Kristianstads (R13:14) och Malmöhus län (R13:15). Många kommuner har dessutom egna utmärkta inventeringar. Om kommunen har en naturvårdsplan eller ett kulturmiljöprogram/bevarandeprogram, kan

du finna många intressanta uppgifter där. Prata med byggnadsantikvarie eller byggnadsinspektör i din kommun.

Uppföljning

Det finns för närvarande inga godkända indikatorer som kan användas på kommunal nivå för att följa upp tillståndet eller effekterna. Om det har tillkommit någon indikator på senare tid kan du förmodligen finna information om detta på R13:16. Om du vill utforma en egen indikator kan uppgifterna om miljöstödd för utrotningshotade husdjursraser eventuellt användas (se R13:8).

Steg 3 Undersök drivkrafter och påverkan

När du har beskrivit hur tillståndet ser ut i din kommun bör du undersöka vilka bakomliggande orsaker som finns och vilka krafter som driver utvecklingen. I lathunden finns fem konkreta förslag på vad som kan vara relevant. Dessutom finns en mer allmän aspekt som handlar om de övergripande förändringarna av jordbruket och landsbygden. Eftersom listan är lång bör du redan tidigt i arbetet se om någon av aspekterna är mindre viktig i just din kommun. Följande kan ge dig några tips och förtydliganden:

Det finns data och annat underlagsmaterial för de flesta aspekterna. Tyvärr motsvarar dessa data inte alltid vad som anges i aspekten. Det finns exempelvis inga konkreta uppgifter om hur många småbiotoper som sköts på ett otillräckligt sätt. Istället finns uppgifter som på ett *indirekt sätt* säger någonting om skötseln, t.ex. hur många lantbrukare som får miljöstöd för att sköta alléer och dikesrenar. Beskrivningen av drivkrafter och orsaker försvåras på grund av detta. Du måste själv ta aktiv ställning till hur dataunderlaget ska användas och tolkas.

Även i detta steg bör du undersöka hur kommunens egen odlingsmark förvaltas. Finns det några värdefulla ängar och betesmarker i kommunens ägor? Hur sköts dessa och de kulturbärande landskapselementen? Äger kommunen några lantbruksbyggnader som har stort kulturhistoriskt värde? Hur sköts dessa?

I listan över drivkrafter och orsaker finns några aspekter som inte har tagits med. Till dessa hör bland annat risken för packningsskador

i åkermarken på grund av körning med tunga jordbruksmaskiner. Likaså har problemet med fragmentering av landskapet och minskade spridningsmöjligheterna för växter och djur inte tagits med. Om du bedömer att någon av dessa aspekter är särskilt viktig i just din kommun bör du överväga att ta med den.

Den första aspekten – *kulturbärande landskapselement och småbiotoper* – handlar om åkerholmar, småvatten, stenmurar, trädalléer m.m. i odlingslandskapet (se Faktaruta). Även fornlämningar brukar räknas in. Om dessa ”element” i landskapet inte sköts kommer spår från äldre tiders odling liksom livsmiljöer för många hotade arter att försvinna. Man delar ofta in elementen i linjeelement (stenmurar eller motsvarande) respektive punktelement (margelgravar eller motsvarande). För dig som vill veta mer om småbiotoper och kulturbärande element finns ytterligare material (R13:17).

Den andra aspekten – *otillräcklig skötsel av ängar och betesmarker* – är en av de viktigaste orsakerna till att arter hotas eller helt försvinner från odlingslandskapet. För att bedöma denna aspekt har du tillgång till en hel del uppgifter. Det är intressant att först se hur många ängs- och betesmarker som har inventerats i din kommun. Du kan sedan studera hur mycket av dessa marker som har skyddats i någon form, respektive hur stora arealer som sköts med miljöstöd. Du bör avslutningsvis undersöka om det finns några typer av ängs- och betesmarker som kommunen kan anses ha ett särskilt ansvar för. Till din hjälp finns bland annat uppgifter om några särskilt värdefulla typer av ängs- och betesmarker. Du kan snabbt se om någon av dessa naturtyper finns i just din kommun.

Den tredje aspekten – *traditionella husdjursraser* – handlar om de faktorer som ligger bakom det minskade bruket av äldre lantraser. Orsakssambanden är komplexa; de äldre raserna ger lägre avkastning än moderna sorter, lönsamheten är sämre, lantbrukarna känner kanske inte till de äldre rasernas speciella fördelar och så vidare. När du beskriver dessa orsaker bör det räcka med en kortfattad och allmän text.

Den fjärde aspekten – *bristande underhåll av kulturhistoriskt värdefulla jordbruksbyggnader* – handlar särskilt om jordbrukets ekonomibyggnader (även kallade överloppsbyggnader) och leder till förfall eller rivning. De bakomliggande orsakerna har egentligen att göra med den mer allmänna strukturomvandlingen av jordbruket.

Den femte aspekten – *exploatering av värdefull jordbruksmark* – handlar om de faktorer som leder till att den bördigaste och mest värdefulla åkermarken i Skåne exploateras. Det är alltså själva resursen, jorden, som försvinner. Denna aspekt är i första hand relevant för de kommuner som har åkermark av bördighetsklass 8-10.

Den sista aspekten – *förändring och strukturomvandling av landsbygden* – är på sätt och vis en sammanfattning av de drivkrafter som

ligger bakom mycket av odlingslandskapets hot och utmaningar. Om du vill ta med denna aspekt kan du avgränsa dig till att redogöra för Länsstyrelsens prognos för lantbruket i Skåne. Om du vill fördjupa beskrivningen finns tips för hur du kan gå tillväga. Observera att denna sista aspekt är att se som överkurs.

När du har undersökt drivkrafterna och orsakerna bör du kunna peka ut vilka aspekter som är relevanta för just din kommun. Ta med dessa aspekter till den prioritering som du behöver göra senare.

Lathund för Steg 3

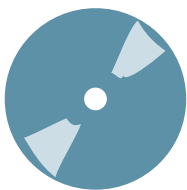
Drivkrafter och påverkan

Följande drivkrafter kan vara relevanta att ta upp i din kommun:

1. Kulturbärande landskapselement och andra småbiotoper förstörs eller sköts på ett ogynnsamt sätt
2. Ängar och betesmarker planteras igen eller hävdas inte på ett tillräckligt bra sätt.
3. Dålig lönsamhet och bristande kunskaper minskar bruket av traditionella husdjursraser
4. Kulturhistoriskt värdefulla jordbruksbyggnader står oanvända och underhålls inte (i synnerhet ekonomibygnader).
5. Värdefull odlingsmark exploateras för bostäder, verksamheter och infrastruktur.

Ytterligare en drivkraft är av mer allmän och övergripande karaktär:

6. Fortsatt förändring och strukturomvandling av landsbygden (ändrade brukningsmetoder, intensivare jordbruk, dålig lönsamhet, utflyttning, nedläggning av lantbruk m.m.)

Uppgifter

När du beskriver drivkrafter kan du utgå från följande uppgifter:

1. Det finns uppgifter om hur många lantbrukare i varje kommun som får miljöstöd för skötsel av kulturbärande landskapselement och små-

biotoper (R13:18). Av uppgifterna framgår också hur många meter linjeelement respektive antal punktelement som stöden omfattar. Kom ihåg att dessa uppgifter bara ger en grov bild av hur de kulturbärande landskapselementen sköts i din kommun. Det finns även kartdata som visar det totala antalet kända fornlämningar i kommunen (R13:19).

2. Börja gärna ditt arbete med att undersöka vilka uppgifter om ängs- och betesmarker som finns hos kommunekologen. Kanske finns det en aktuell naturvårdsplan som innehåller de flesta uppgifter. Om detta inte räcker finns följande underlagsmaterial till hands: a) Skånes ängs- och hagmarker/betesmarker inventerades under 1980- och 90-talet. För gamla Kristianstads län finns en rapport (R13:20), liksom för gamla Malmöhus län (R13:21). Om du har tillgång till GIS-programvara kan du studera materialet som kartdata (R13:22). Med hjälp av dessa inventeringar kan du se hur många objekt som finns i just din kommun, vilken klass dom har givits samt hur stor arealen är. En återinventering av ängs- och betesmarker pågår. Fältarbetet sträcker sig fram till och med år 2004. Till årsskiftet 2004/2005 väntas det samlade resultatet finnas tillgängligt i form av en databas såväl som en skriftlig rapport (se R13:23). b) Det finns uppgifter om vilka ängs- och hagmarker i din kommun som har givits ett juridiskt skydd. Om du har tillgång till GIS-programvara finns uppgifter om nationalparker (R13:24), naturreservat (R13:25), naturvårdsområde (R13:26) och biotopskyddsområde (R13:27). Dessutom finns uppgifter om Natura2000 områden i din kommun (R13:28). Om du vill veta vilka ytterligare områden som det finns planer på att skydda kontakta då kommunens naturvårdskontakt på Länsstyrelsen (R13:3). c) Det finns uppgifter om hur många lantbrukare i din kommun som får miljöstöd för skötsel av ängs- och betesmarker (R13:29). Med hjälp av uppgifterna kan du utläsa en trend för de senaste åren samt få en grov uppskattning av den totala areal som stöden omfattar. d) Det finns specifika uppgifter om ett par av de mest värdefulla naturtyperna i Skåne, till exempel sandstäpp (R13:30) och rikkärr (R13:31). Vill du veta om det finns några andra unika typer av ängs- och hagmarker i din kommun kan du även här kontakta kommunens naturvårdskontakt.
3. Om du vill göra en mer översiktlig beskrivning av drivkrafter och påverkan, se då R13:2. För en fördjupad analys se istället R13:32. Söker du ytterligare information finns det särskilda föreningar (med www-adresser) för de olika traditionella husdjursraserna. Kanske känner kommunens djurskyddsinspektör till om det har gjorts några satsningar för att informera och uppmuntra lantbrukare till att använda äldre lantraser.
4. Det finns dåligt med uppgifter som visar hur situationen ser ut på kommunnivå. Sannolikt får du nöja dig med en allmän beskrivning (se då R13:2). Eventuellt kan kommunens byggnadsantikvarie eller byggnadsinspektör ge en mer lokal beskrivning av problemen med förfallna och rivna ekonomibyggnader. Möjligen kan det finnas lokala

inventeringar, exempelvis av ödegårdar i kommunen. Kanske kan stadsbyggnadskontoret eller motsvarande få fram uppgifter om hur många rivningsanmälningar som gjorts för ekonomibyggnader under det senaste året. Detta kan ge en grov indikation om förändringstakten.

5. Det finns uppgifter om hur mycket av den mest värdefulla åkermarken i varje kommun som har exploaterats mellan åren 1960 och 2000 (se R13:33). Av uppgifterna framgår vilka kommuner i Skåne som har åkermark av klass 8-10. Om du har tillgång till GIS-programvara kan du också använda digitala kartdata (se R13:34). För dig som vill se vilka exploateringar som planeras under de kommande åren finns flera källor. Studera kommunens översiktsplan för att se vilka områden som planeras för utbyggnad av bostäder och verksamheter. Banverkets, Vägverkets och Region Skånes planer på utbyggnad av infrastruktur hittar du på R13:35.
6. Länsstyrelsens har gjort en prognos för lantbruket i Skåne fram till år 2010 (R13:36). Här kan du relativt snabbt se vad som karakteriserar de skånska bygderna idag samt vad som förväntas ske med mark- och djurbesättning under de kommande åren. Det finns också beskrivningar av de historiska förändringarna inom det skånska lantbruket liksom statistik om markanvändning, djurhållning m.m. (se R13:37). Ytterligare en källa kan vara att intervjua kommunens lantbruksinspektör eller motsvarande och utifrån svaren beskriva vilken utveckling som har skett och förväntas ske inom lantbruket i kommunen.

Uppföljning

Det finns för närvarande inga godkända indikatorer som kan användas på kommunal nivå för att följa upp drivkrafter och påverkan. Om det har tillkommit någon indikator på senare tid kan du förmodligen finna information om detta på R13:16. Indikatorn "Ekologisk odling" knyter an till Ett rikt odlingslandskap men sorterar i första hand under Giftfri miljö.

Steg 4 Peka ut åtgärder

I det här steget pekar du ut vilka åtgärder som kan genomföras på lokal nivå. Listan i lathunden innehåller ett antal förslag på konkreta åtgärder. Följande kan ge dig vägledning i arbetet:

Som kommunpolitiker eller -tjänsteman kan man ofta uppleva det som svårt att påverka de frågor som rör odlingslandskapet och lantbruket. Trots att de formella möjligheterna till påverkan är begränsade (undantaget kommunens egen mark förstås) bör kommunen kunna påta sig en engagerande och pådrivande roll. Din beskrivning av tillståndet, men även av drivkrafter och orsaker, bör kunna vara en grund för samtal med den lokala lantbruksnäringen kring lämpliga åtgärder och mål.

Flera av åtgärderna är hämtade från *Skånes miljömål och miljöhandlingsprogram*. Dessa åtgärder är markerade med en stjärna (*).

Åtgärderna för att skapa Ett rikt odlingslandskap handlar ofta om att på olika sätt *upprätthålla hävden* på de naturliga fodermarker som fortfarande har kvar sina värden eller att *restaurera eller återskapa marker* som till exempel vuxit igen eller försvunnit. Det förekommer både direkta åtgärder, såsom att stängsla betesmarker och släppa djur på bete, och indirekta åtgärder, som att på olika sätt öka efterfrågan på naturbeteskött. Även småbiotoper och kulturbärande landskapselement kan beröras av liknande åtgärder, där det handlar om skötsel, ny- och återskapande.

Många åtgärder handlar om att ta fram *strategier, planer och policier* för hur man ska handla i olika typer av ärenden. Det kan också handla om att *öka kunskapen*, genom inventeringar, och att föra in

denna kunskap i planer och program. Andra åtgärder handlar om att genomföra planer och program.

Kommunorganisationen har ett särskilt ansvar för den egna marken. Kommuner har möjlighet att *upprätta natur- och kulturresevat*. Kommunen kan också arbeta med att informera markägare om natur- och kulturmiljövärden samt lämplig skötsel. Lunds kommun har exempelvis ordnat studiecirkel för olika grupper av djurägare kring bete och betesmarker.

För dig som vill bedöma konsekvenserna av de föreslagna åtgärderna finns en mall att använda. Mallen har utarbetats av Länsstyrelsen och är förhållandevis enkel (se R13:38). I de flesta fall tar det ett antal arbetstimmar att konsekvensbedöma en konkret åtgärd.

Som redan påpekats finns det kopplingar mellan ett rikt odlingslandskap och ett par andra miljö kvalitetsmål. Flera viktiga åtgärder som berör odlingslandskapet tas upp under andra områden. I listan nedan anges vilka dessa åtgärder är.

Lathund för Steg 4

Åtgärder

När du pekar ut lämpliga åtgärder kan följande vara en utgångspunkt: De aktuella åtgärderna är här uppdelade efter olika områden.

Övergripande åtgärder

1. Bygga upp ett samlat kunskapsunderlag om mark och vatten i kommunens översiktsplan.
2. Upprätta ett kommunalt naturvårdsprogram. Inventera områden med höga natur- och kulturmiljövärden.
3. Följ upp särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöområden, ta kontakt med markägare och informera om de olika miljöstöd som kan sökas.
4. Vidta åtgärder för att hejda nedläggning av jordbruksföretag och jordbruksmark i områden med höga natur- och kulturmiljövärden. Ta exempelvis med dessa jordbruksföretag i kommunens tillväxtstrategi. Utveckla den natur- och kulturrelaterade turistnäringen i kommunen.

Åkermarken och dess långsiktiga produktionsförmåga

5. Undanta den bästa åkermarken (klass 8-10) från exploatering.
6. Informera lantbrukare om hur man undviker markpackning, till exempel genom minskad körning med maskiner på åkrar.

Bevarande av ängs- och betesmarker samt inhemska lantraser

7. Bidra till att skapa "djurhållarpooler", exempelvis genom att upprätta

lokala register med djurhållare respektive markägare med ohävdade marker.*

8. Öka andelen naturbeteskött som serveras i kommunala matsalar och restauranger.*

9. Identifiera värdefulla fodermarker i behov av restaurering. Informera markägarna om vilka värden deras marker har samt vilka möjligheter som finns till ersättning. Stimulera på så sätt hävden av de naturtyper som kommunen har ett särskilt ansvar för.*

10. Ställ samman en särskild förteckning över alla de områden med sandstäpp, löväng, rikkärr, kalkfuktäng, strandäng/våtslätteräng och havsstrandäng som finns inom kommunen. Bedöm markernas hävdstatus och påbörja restaurering av de viktigaste områdena.*

11. Välj i första hand inhemska lantraser för bete på kommunala marker.

Bevarande och nyskapande av övriga natur- och kulturmiljövärden

12. Vid exploatering av värdefulla natur- och kulturmiljöer bör krav ställas på kompensationsåtgärder. Kommunen bör vara restriktiv vid strand-skyddsdispenser.

13. Beskriv jordbrukets byggda, anlagda och odlade kulturarv i kommunens kulturmiljöprogram eller bevarandeprogram. Ange hur dessa värden ska bevaras och brukas.*

14. Bidra till att skapa småbiotoper och spridningskorridorer i odlingslandskapet, t.ex. vägrenar, åkerrenar, alléer och kantzoner.

15. Bygga upp ett system för hur nya fastighetsägare kan informeras om de natur- och kulturmiljövärden som finns i deras nyförvärvade byggnader/marker. Lämna förslag på hur dessa värden kan bevaras. Ta kontakt med och informera de byggnadsinspektörer på kommunen som handlägger bygglovsärenden samt de mäklare som agerar inom kommunen.

Rödlistade arter

16. Genomför i tillämpliga delar de åtgärder som anges i åtgärdsprogrammen för hotade arter.

17. Identifiera vilka akut- eller starkt utrotningshotade arter som förekommer i kommunen. Välj ut ett fåtal av arterna och fastställ specifika handlingsplaner för dessa.

Förutom dessa åtgärder finns ytterligare förslag som faller in under andra miljö kvalitetsmål:

Åtgärder för att minska användningen av bekämpningsmedel och kadmiumprik handelsgödsel (Giftfri miljö).

Åtgärder för att öka andelen åkermark som odlas ekologiskt (Giftfri miljö)

Åtgärder för att reducera näringsläckaget inom jordbrukssektorn (Ingen övergödning).

Åtgärder för restaurering och nyanläggning av våtmarker inklusive småvatten (Myllrande våtmarker)

Tips för ytterligare åtgärder

Miljöprogram för Malmö stad. Se R9:39.

Hållbar utveckling i Lund – mål och strategier 2003-2007. Remissversion från 2002. Se R13:40.

Uppföljning

Det finns åtminstone en godkänd indikator som kan användas på kommunal nivå för att följa upp åtgärds mål. Det pågår ett kontinuerligt arbete med att förbättra indikatorerna. Innan du bestämmer dig för hur de lokala målen ska följas upp bör du undersöka vilka indikatorer som är aktuella just nu. Se Miljömålsrådets webbplats: www.miljomal.nu. Om du vill utforma en egen indikator kan uppgifterna om miljöstöd för skötsel av ängs- och betesmarker eventuellt användas (se R13:29).

Indikator	Var finns data?	Var finns mer information?
Landskapsvård, antal vårdade landskapselement med miljöstöd	R13:18	R13:16

Steg 5 Sammanfatta resultaten och gå vidare

I det femte steget sammanfattar du det kunskapsunderlag som nu finns om Ett rikt odlingslandskap. Var särskilt noggrann med att peka ut de aspekter under drivkrafter och påverkan som du bedömer relevanta i just din kommun. Gör dock ingen prioritering här – vänta med detta till senare. Vad nästa steg blir beror på ditt arbete:

För dig som ska ta fram underlagsmaterial för ytterligare miljö-kvalitetsmål:

➔ Gå vidare till nästa separata vägledning

För dig som är färdig med underlagsmaterial och ska gå vidare med prioritering, mål- och åtgärdsformulering:

➔ Gå vidare till vägledningens Huvudbok, del C, steg V.

Steg 6 För dig som planerar måluppföljning...

På nationell och regional nivå finns ett antal indikatorer som är godkända för användning. För närvarande är endast en av dessa indikatorer möjlig att använda på *lokal nivå* för att följa upp mål som rör Ett rikt odlingslandskap. Ett flertal nya indikatorer håller på att utvecklas men det tar tid att samla in de data som behövs. Du bör följa utvecklingen på Miljömålsrådets webbplats, www.miljomal.nu. I vägledningens Huvudbok, steg XII, finns ytterligare allmän information om hur uppföljningen kan gå till på lokal nivå.

Faktaruta

Biologisk mångfald

Ett uttryck för variationen hos allt levande på jorden, såväl på genetisk nivå som bland arter, livsmiljöer och landskapstyper.

CAP, LBU och miljöstöd

Den gemensamma europeiska jordbrukspolitiken, Common Agricultural Policy (CAP), innehåller regler och styrmedel för det svenska jordbruket. CAP består av flera delar, bland annat olika typer av stöd. Om stöden har specifika ändamål kallas de för riktade stöd och sådana lämnas genom Miljö- och landsbygdsprogram för Sverige (LBU). Programmet är samfinansierat av EU och Svenska staten och ska bidra till en hållbar utveckling på den svenska landsbygden. De riktade stöd som går till miljöåtgärder i lantbruket kallas för "miljöstöd" eller "miljöersättningar". Skötsel av ängs- och betesmarker är exempel på sådana stöd. Miljöstöden regleras i Förordningen (2000:577) om stöd för miljö- och landsbygdsutvecklingsåtgärder samt Statens Jordbruksverks föreskrifter (2000:132) om stöd för miljövänligt jordbruk. Länsstyrelsen fattar beslut om de flesta av stöden.

Fragmentering och spridningskorridorer

Med fragmentering menar man att det som en gång varit stora sammanhängande naturområden – skogar, områden med ängs- och betesmarker eller annat – styckas upp, så att det istället blir många små områden med långa avstånd emellan. Detta försvårar spridningen av arter mellan områdena, som därmed lätt blir isolerade. För att underlätta artspridningen kan man skapa s.k. *spridningskorridorer*.

Nationalpark, naturreservat, Natura 2000 m m

Skydd av naturområden regleras av miljöbalkens sjunde kapitel. De vanligaste skyddsformerna är nationalpark, naturreservat och biotopskyddsområde. Vissa småbiotoper omfattas av generellt biotopskydd (MB 7 kap 11 §); en lista över berörda biotoper finns i Förordning (1998:1252) om områdeskydd enligt miljöbalken, §5 och bilaga 1. Under rubriken "Särskilda skyddade områden" (MB 7 kap) hittar du reglerna för det som vanligen kallas Natura 2000. Detta är naturområden som ska ingå i ett europeiskt nätverk med värdefull natur. Sverige har åtagit sig att skydda dessa områden. Paragraferna i miljöbalken grundar sig på två EG-direktiv om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter respektive vilda fåglar.

Naturliga fodermarker

Med naturliga fodermarker menas ängar och betesmarker som har en naturlig flora (man har inte sått in andra arter) och som inte har gödslats eller plöjts.

Rödlistade arter

Sverige (och många andra länder) upprättar *rödlistor* över hotade och sällsynta växt-, svamp- och djurarter. Arterna grupperas i ett system med sex kategorier för olika grad av sällsynthet och risk för utdöende. Arter som bedöms uppfylla kriterierna för någon av rödlistekategorierna kallas *rödlistade arter*. Kategorierna är *Försvunnen (RE)*, *Akut hotad (CR)*, *Starkt hotad (EN)*, *Sårbar (VU)*, *Missgynnad (NT)* och *Kunskapsbrist (DD)*. *Rödlistorna tas fram av ArtDatabanken, www.artdata.slu.se* .

Småbiotoper och kulturbärande landskapselement

Småbiotoper och kulturbärande landskapselement kan t.ex. vara åkerholmar, öppna diken, småvatten, alléer, odlingsrösen, stenmurar och fornlämningar.

Storskifte, enskifte, laga skifte

Skiftesreformer – omfördelning av jordbruksmark så att varje markägare skulle få färre och mer sammanhängande områden. I Skåne skedde skiftena under 1800-talet.

Utrotningshotad husdjursras

Med utrotningshotade husdjursraser menas de traditionella lantraser av bland annat nöt, får, svin, get och fjäderfä som har funnits så länge i ett område att rasen har blivit anpassad till den lokala miljön, exempelvis klimat, sjukdomar och skötsel. När lantraser försvinner förloras en genetisk variation, kulturhistoria samt valfrihet för framtida uppfödare och förädlare.

Åtgärdsprogram

Vissa arter och livsmiljöer är så hotade eller kräver så speciella åtgärder att deras överlevnad inte kan säkras med vanliga skyddsåtgärder, exempelvis naturvårdshänsyn eller bildande av naturreservat. För dessa arter och livsmiljöer upprättar Naturvårdsverket särskilda åtgärdsprogram. Åtgärdsprogrammen innehåller konkreta och specifika åtgärder för skydd och bevarande, information om finansiering och ansvarsfördelning. Länsstyrelsen eller kommuner kan till exempel ha åtagit sig att genomföra insatser i programmen. Hittills har 27 åtgärdsprogram tagits fram. Tryckta versioner kan beställas från Naturvårdsverket.

Miljökvalitetsmålet

Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion skall skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.

Delmål för Skåne

De nationella och skånska miljömålen revideras successivt. Nya mål kan tillkomma medan andra mål stryks eller formuleras om. Kontrollera gärna om några av de skånska målen för Ett rikt odlingslandskap har ändrats, se www.skanesmiljomal.info.

Delmål 1. Senast år 2010 skall samtliga ängs- och betesmarker bevaras och skötas på ett sätt som bevarar deras värden. Arealen hävdad hårdvallsäng skall öka med 100 procent till år 2010. Arealen hävdad våtsslätteräng skall öka med 25 procent till år 2010. I särskilt värdefulla naturtyper, som sandstäpp, rikkärr, kalkfuktängar, havsstrandängar och lövängar, skall hävden säkerställas.

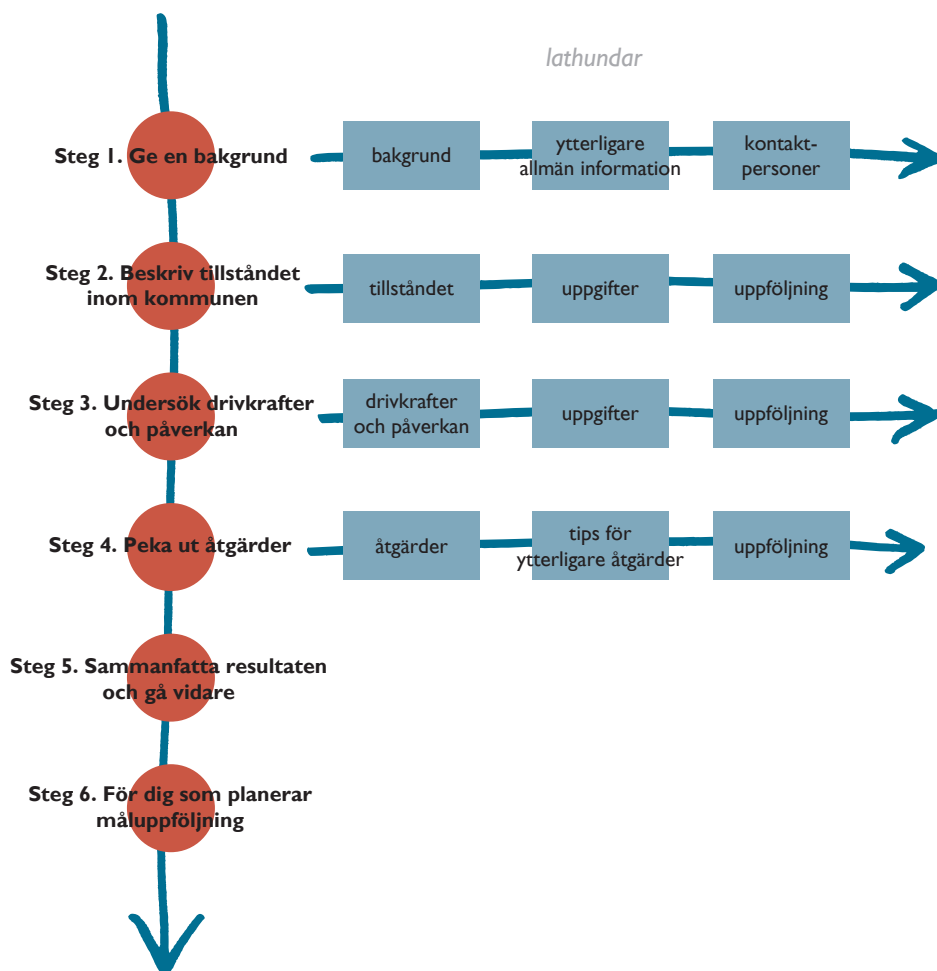
Delmål 2. Mängden småbiotoper i odlingslandskapet skall bevaras i minst dagens omfattning i hela landet. För Skåne innebär det att mängden småbiotoper som är karakteristiska för respektive landskapstyp skall öka.

Delmål 3. Mängden kulturbärande landskapselement som vårdas skall öka till år 2010 med cirka 70 procent. Delmålet innebär för Skåne att minst 3000 gårdar skall sköta sina kulturbärande landskapselement senast år 2010.

Delmål 4. Det nationella delmålet för växtgenetiska resurser och ett långsiktigt säkerställt bevarande av inhemska husdjursraser i Sverige till år 2010 innebär för Skåne att lantsorter av spannmål med flera kulturväxter bevaras samt att SLB-kon, linderödssvin, skånska blommehöns, åsbohöns, göingeget och skånegås bevaras i tillräckligt stort antal för att raserna skall kunna överleva.

Delmål 5. Senast år 2006 skall åtgärdsprogram finnas för de hotade arter som har behov av riktade åtgärder.

Delmål 6. Senast år 2005 skall ett program finnas för hur lantbrukets kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan tas tillvara. Målet innebär för Skåne också att kulturarvet i odlingslandskapet skall kunna upplevas och förstås samt att hotade kulturmiljöer skall skyddas och bevaras. Särskilt delmål för Skåne.

Figur. Förslag till arbetsmetod för kunskapsuppbyggnad och uppföljning. Från steg 1 till steg 6 inklusive lathund.

Följande rapport ger vägledning för Skånes kommuner i deras arbete med miljömålet Ett rikt odlingslandskap. Rapporten syftar till att stödja de kommuner som vill bygga upp ett kunskapsunderlag som rör odlingslandskapets biologiska och kulturhistoriska värden. Rapporten kan också utnyttjas för att följa upp lokala mål för odlingslandskapet. I första hand vänder sig rapporten till tjänstemän vid kommunens olika förvaltningar och bolag. Vägledningen innehåller bl.a. följande stöd:

- En konkret och pedagogisk *metod* som steg-för-steg beskriver hur ett planeringsunderlag kan tas fram och hur lokala mål kan följas upp.
- Förslag på *indikatorer* som kan användas för att följa upp lokala mål.
- Förslag på konkreta *åtgärder* för att bevara ängs- och betesmarker, skydda natur- och kulturmiljöer, minska antalet hotade arter m.m.
- Mängder av *uppgifter och dataunderlag*, såsom rödlistade arter, miljöstödsstatistik, kartdata, nulägesanalyser, fördjupande litteratur m.m.

Rapporten ingår som en del i projektet Vägledning för Skånes kommuner. Projektet består av tre delar: 1) en Huvudbok som introducerar idén med vägledningen och binder samman dessa olika delar, 2) ett antal separata vägledningar för olika miljökvaliteter, varav Vägledning för Ett rikt odlingslandskap är en, samt 3) en webbplats med dataunderlag.